

Həsən Səbri Ayvazov və Xədicə Əlibəyova qadın hüquqlarının müdafiəçiləri kimi

XIX əsr Azərbaycan qadın fəalları olan Xədicə Əlibəyovanın fəaliyyətində ən diqqətəlayiq səhifələrdən biri, bəlkə də birincisi onun "İşiq" jurnalının nəşrində əvəzsiz iş-tirakıdır. O, jurnalın tək baş redaktoru deyildi, eyni zamanda, ən məhsuldar yazarı idi.

O, jurnalda Xədicə, X.Əlibəyova, Çayqıraqlı Həyatxanım, Hacıxanım və s. imzalarla çıxış etmişdir. Xədicə xanım dövrünün fəal qadınlarını, o sıradan Şəhrəbanı xanım Şabanxan, Nəbat və Gülsüm xanım Nərimanovaları, Səryə xanım Ananovanı və başqalarını bu jurnala yazmağa cəlb etmişdi. Xədicə xanımın jurnalda "Vəzaifi-beyfiyyə", "İdarədən-əxtar", "Hüququmuz" və s. silsilə məqalələri çap olunmuşdu. (Xədicə xanımın jurnalda imzasız yazıları da var). Jurnalın 1-ci sayında "Həmşirələrimizə" adlı yazıda Xədicə xanım yazırdı:

"Əlbəttə, hər bir müsəlman və müsliyə (yeni müsəlman kişi və qadın) öz mülkiyyət və vətəninin tərəqqisi yolunda mümkün olduğu qədər çalışmağa borcludur. Zətən, mənsub olduğumuzdan mübin (aşkar) islam dəxi bunu icab edir.

Yoxsa nənzələ üz tutan millətimizin halına tamaşa edib durmağı özünə, vicdanına rəva görməyib nəşrinə başladığım qəzetdə bacardığımız qədər islam qardaşlarımızın girdabi-cəhəldən xilas olmağına çalışacağız".

Jurnalın nəşrini ilk təbrik edənlər içərisində yazıçı və müəllim İsgəndər bəy Məlikov, ruhanilərdən Hacı Mir Ağça Möhsümsadə, ziyalı qadınlardan Nəcəbət xanım Zeynalova, Sürəyya xanım Həsənova və başqaları var idi. Öz təbrik məktubunda İ.Məlikov yazırdı: "Vücudə gələn mübarək "İşiq" qəzetininin evvelinci nömrəsi vüsul oldu. Oxudum. Artıq dərəcədə məmnun oldum. Doğrusu, zülmət və cəhəli-islam içində qalmış olan ana və bacılarımızın hallarını, onların təlim və tərbiyədən məhrum olmalarını nəzərə alıb məhzun oldum. Qəzetinin vərəqlərini oxuyunca fərəhləndim. Necə fərəhlənməyim ki, zati-aliyələri birinci dəfə olaraq Qafqasyada müdirə və mühərrirə nami ilə meydana çıxdığını gördüm".

"İşiq" in dili, əsasən, sadə və aydın idi. Buna baxmayaraq, bu jurnalın dili öz həmkarları tərəfindən tənqid olunmuşdu. Jurnalda Rəhim bəy Məlikov, Y.V.Çəmənəmənli və başqalarının məqalələri işiq üzü görmüşdü. "İşiq" bəzi müəlliflər tərəfindən tənqid olunsada onun nəşrini təqdir və müdafiə eləyənlərin sayı çox idi.

Məlumdur ki, dil məsələsi XX əsrin əvvəli Azərbaycan mətbuatında ən ağırlı məsələlərdən sayılırdı. Bu məsələ ilə çoxlu mübahisələrin getdiyi və bu məsələlərdə əksər görkəmli ziyalıların iştirak etdiyi yaxşı məlumdur. "İşiq" in 1911-ci il 5-ci sayında verilən elanda müəlliflərdən rica ilə deyilir ki, "yazılan mümkün olduqca öz dilimizdə yazılıb, ərəb və fars lüğətləri işlətməsinlər. Çünki oxucularımızın çoxu qəzetimizin dilindən şikayət edirlər".

Bəzi müəlliflər öz məktub və təbriklərini jurnalın rus dilində göndərirlər. "İşiq" in bəzi məqalələri,

özünü rus dilində yazan M.Əlibəyov Azərbaycan dilinə tərcümə etməyə məcbur olurdu.

"İşiq" in şöhrəti Azərbaycan və Qafqaz hüduqlarından çıxıb Kırım, Şimali Rusiya, Volqaboyu, Türkiyə, İran və Türkiyə hüduqlarını da aşmışdı. Bu, faktik olaraq, Şəfiqə xanım Qaspirinskayanın nəşr etdiyi "Aləmi-nisvan" jurnalından (1906-1910) sonra türk dünyasında nəşr olunan ikinci qadın jurnalı idi. "İşiq" in nəşrini İstanbuldan Həsən Səbri Ayvazov, Tiflisdən Məstürəbinnet Məcidəl-səltənə Əfşar, Peterburq Universitetinin tələbələri Mir Yaqub Mehdiyev və Əsəd bəy Əmirov, Aşqabaddan Xavər xanım Tahirova və b. təbrik etmişdilər.

Həsən Səbri Ayvazov (?-1936) məşhur Kırım tatar yazıçısı, jurnalist və ictimai xadimidir. O, "Tərcüman" qəzetinin təsisçisi və baş redaktoru, türk dünyasının öndərlərindən İsmayıl bəy Qasprinskının ardıcılardan olmuşdur. "Tərcüman" da xeyli müddət yazı işləri müdirliyini həyata keçirən H.S.Ayvazov "Tərcüman" in varisi kimi çıxan "Millət" qəzetinin baş redaktoru olmuş, Azərbaycan mətbuatında çıxış etmiş, 1917-ci ildə "Rusiya Müsəlmanları" Partiyası İcraiyyə Komitəsinin üzvü seçilmişdi. "Nədən bu hala qaldıq" pyesi Bakıda tamaşaya qoyulmuşdu. H.S.Ayvazovun Azərbaycanın yaradıcıları ilə geniş əlaqələri olmuş, "Tərcüman" da bir çox yazıçı və jurnalistlərimizin yazıları, habelə, onlar haqqında məqalələr çap edilmişdi. H.S.Ayvazov Xədicə xanıma məktubla müraciət etdiyi zaman bir çox türk aydınları (Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağayev, M.Ə.Rəsulzadə kimi "İttihad və tərəqqi" Partiyası tərəfindən İstanbula dəvət olunmuş və orada bulunurdu. Sonralar vətənə qayıdan H.S.Ayvazov dər demiş, sovet dövründə represiya qurbanı olmuşdur.

S.Ayvazovun Xədicə xanım Əlibəyovaya təbrik məktubunu ərəb əlifbasından latına çevirməklə oxucuların diqqətinə təqdim edirik. (Məktub kitabın müntəxəbat hissəsində təqdim olunur).

Həsən Səbri Ayvazovun Xədicə xanım Əlibəyovaya bir məktubu

İsmətli mənəvi həmşirəm, Xədicə xanım!

Təhti idarəndə intişarə başlayan "İşiq" in ziyası dağları, obaları aşaraq ta İstanbula qədər əks edib buradakı həmşirələrinizi işıqlandırıyor! Möhtərəm "İşiq" in ilk nüsxəsi hər nasilsə əlimə keçdi. Nəzəri-mütləidən keçirdim.

Mündəricatını çox iyi bildim. Heysiyyəti-milliyə ilə mətbu olan məqalələriniz mənə yenidən ümidlər verdi, qurumağa üz tutmuş ümid mənbələrim yenə təzələndi.

Çalışınız, həmşirəm bir xanım arzu edərsə, erkək qədr iş görər. Çünki bir erkək nə qədər mətnur, nə dərəcə məftün olsa, yenə qadınların əhvali-ruhiyyəsinə və heysiyyəti-qəlbəyyəsinə haqqilə vaqif olamaz və bunun üçün nə qədər şey etsə də, qadınlar üzərinə böyük bir təsir icra etməz. Siz isə qadınlarımızın əhvali-ruhiyyəsinə nə o rəncə təşrif edə biləcəyinizdən qadınların tərəqqisi və təkamülü xüsusunda erkəklərdən ziyadə xidmət

edə bilərsiniz. "Həmşirələrimə kitab" sərlövhlə məqaləndə təqib edəcəyiniz məsləki-bəyaniyyə ilə "Tərbiiyyə-ətfal" a dair elmlərdən bəhs edəcəyini bildirmisiniz. Üxt həmşirəm! Ən ziyadə əhəmiyyət veriləcək bir şey varsa, o da "tərbiiyyə-ətfal" məsələsidir. Validələrimiz təlim və tərbiiyyə-ətfal elmini haqqıyla öyrənirlərsə, cocuqlar yeni istiqbalda həmiyyəti-bəşəriyyəyə xidmət edə biləcəklər hər dərəcədə tərbiiyyə edirlər və bu sayədə həm cocuqlarının, həm də mənsub olduqları cəmətin istiqbalını təmin etmiş olur. Artıq nəşrinə başladığımız "İşiq" i təbrik ilə nisvani-islami, eşqləndirməyinizi qəlbimin ən dərin duyğuları ilə təmin edərdəm, əziz və möhtərəm həmşirəm. İrəlində vaxt bulduqca, ara-sıra qadınlığa vər tərbiiyyə-ətfala dair məqalələr yazaram.

Xalqını oyatmaq üçün qəzetdən əvəzsiz bir tribuna kimi istifadə edir, teatr tamaşaları vastəsilə oxumaq bilməyən, yaxud azsavadlı insanlara təsir etmək istəyir. "Nədən bu hala qaldıq?" pyesini 1906-cı ildə Bakıdakı "Fyüzat" jurnalında çap etdirir. Heç bir il keçmir ki, (1907-ci ildə(1324 h.) pyes Bakıda kitab şəklində çap olunur, səhnəyə qoyulur. Bu, Həsən Səbri Ayvazovun Bakıda çap olunan ilk kitabı deyildi. 1906-cı ildə "Üsüli-tədris və təlim-tərbiiyyə" adlı metodik bir əsər də çap olunmuşdu. Müəllif bu əsərdə dər üsulları və pedaqogika haqqında geniş məlumat vermiş, müəllimlərə 12 qaydə ilə dər verməyi məsləhət görmüşdü. Hətta kitabın sonunda "Məktəbin müəllimlərinə aid nizamnaməsi", "Məktəbin şagirdlərə aid nizamnaməsi" adı ilə məktəb rejimi barədə təlimat verilmiş və kitaba təhsil müddəti 5 il olan məktəblər üçün program nümunəsi də əlavə etmişdi. II Dövlət Dumasına deputat seçilən istedadlı publisist, islahatçı görüşlərlə seçilən Rəşid Mediyev ana dilində bir qəzetin nəşrinə icazə alır. H.S.Ayvazovun redaktoru olduğu bu qəzetin ilk sayı 1906-cı ilin may ayının 1-də Qarasubazarda işiq üzü görür. Çox təəssüf ki, "Vətən xadimi" qəzeti 1908-ci ildə hökumət tərəfindən bağlanır. Bir müddət Moskvadakı Lazarev İnstitutunun şərqsünaslıq fakültəsində dər deyən Həsən Səbri ictimai-siyasi xadim kimi şöhrətlənir. Özünlü həmşirə İsmayıl bəy Kaspralının tələbəsi sayan Həsən Səbri onun həm də köməkçisi və məsləkdaşı olmuşdu. "Tərcüman" qəzetinin redaktorluğu da İsmayıl bəy Kaspralın, məhz H.S.Ayvazova etibar etmişdi. Ölüm ayağında İsmayıl bəy Kaspralının başı üzərində olan və onun son sözlərini Türk dünyasına çatdıran da Həsən Səbri olmuşdu. 1917-ci ilin fevralında Rusiyani sarsıdan inqilab Krımdan da yan keçmir. Krımda azadlıqsevərlər ayağa qalxırlar. Onlar müstəqil dövlətlərini də qura bilirlər. 1917-ci il martın 26-də Kırım Xalq Cumhuriyyəti elan edilir və Noman Çələbi Cihanın rəhbərliyi ilə Kırım Milli hökuməti qurulur. Krımda çağırılan məşhur I Qurultayın əsas təşkilatçılarından biri də Həsən Səbri Ayvazov olur. 1917-ci il noyabrın 17-də Krımda ilk dəfə qadınların da tam hüquqlu vətəndaş kimi iştirak etdiyi bir seçki keçirilir. Aralarında qadınlar da olan 76 deputat Baxçasarayda toplaşır.

Kırım Müsəlmanları İcra Komitə-

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDİF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

si adından Noman Çələbi Cihan onları salamlayır. Qurultayda Kırım Xalq Cumhuriyyətinin Anayasasını (konstitusiyasını) hazırlamaq üçün komissiya yaradılır. Bu komissiyaya Noman Çələbi Cihan, Cəfər Seyamət, Cəfər Ablay, H.S.Ayvazov üzv seçilir. Onların hazırladığı Anayasa geniş müzakirədən sonra dekabrın 13-də qəbul olunur. Ölkədə parlamentli respublika yaradıldığı elan edilir. Həsən Səbri Ayvazov yeni yaradılmış parlamente sədr seçilir. Beynəlxalq vəziyyət olduqca mürəkkəb idi. Bir tərəfdən Ukrayna Radası qurultay iştirakçılarına təbrik məktubu göndərir, o biri tərəfdən Kırım "tarixi torpaqları" kimi öz tərkibinə qatmağa can atırdı. Sözdə proletar beynəlmiləçiliyindən, millətlərin öz müqəddəratını təyin etməsindən, bərabərlikdən, qaradaşlıqdan dəm vuran yeni yaranmış Sovet Rusiyası da düşmənləri olan çar generaları ilə eyni mövqedə dayanır: Kırım-Tatar Qurultayını və hökumətini tanımır. 1918-ci il yanvarın 26-da Qara dəniz matrosları gənc Kırım hökumətini qan içində boğur. Vətəninə çətin durumdan qurtarmaq üçün H.S.Ayvazov Kırım dövlətinin təmsilçisi kimi İstanbula gedir. Türkcülüyün ideoloqlarından biri kimi tanınan Həsən Səbri İstanbulda böyük hörmətlə qarşılanır. O, Kırımın müstəqilliyi ideyasına Osmanlı dövlətinin mənəvi-siyasi dəstək verməsinə nail olur. Azərbaycan hökumətinin başçısı Məmmədəmin Rəsulzadə 1918-ci il avqustun 4-də Osmanlı paytaxtından Azərbaycan Nümayəndə Heyətinin başçısı, xarici işlər naziri M.H.Hacinskiyə yazdığı məktubunda da qələm və əqide

dostu H.S.Ayvazovun İstanbula gəlməsi və diplomatik fəaliyyətə başlaması haqqında məlumat verilir. H.S.Ayvazov 1917-ci ilin iyulun 27-də "Millət" qəzetini nəşrə başlayır. Qəzet 1918-ci il fevralın 1-dən Bakıda çıxır. Həmin il qəzetin 186 sayı çıxsada, sonra uzun bir fasilə yaranır. 1919-cu il avqustun 15-də "Millət" qəzetinin bir sayı çıxır. Bu, qəzetin son sayı olur. Türk xalqlarının latın əlifbasına keçməsi üçün yorulmadan çalışan, 1927-ci ildə keçirilən I və 1929-cu ildə keçirilən II Ümumkrım Dil Konfranslarında məruzələrdən Həsən Səbri 1927-ci ildə "Latın əlifbasına dair", "Oktaybr inqilabı və tatar münəvvərləri", 1928-ci ildə "Qiraət kitabı", "Meyus şairlərimiz" və başqa əsərlərini çap etdirir, "Yeni dünya", "İrəli", "Okub işləri" jurnallarına dilçiliyin müxtəlif sahələrindən bəhs edən məqalələr yazır, latın əlifbasıyla çap olunan "Kozaydın" jurnalına redaktorluq edir. V.Şeksperin "Otello" faciəsini Haşimbəy Vəzirova birlikdə tərcümə edən, müasirlərinin "Mədəniyyət mələyi" adlandırdığı H.S.Ayvazov rus, Avropa yazıçılarının əsərlərini ana dilinə tərcümə edir. Azərbaycan teatrlarında tamaşaya qoyulan əsərlər haqqında rusdilli mətbuata məqalələr yazır. H.S.Ayvazov keçmişdəki ictimai-siyasi fəaliyyətinə, yazdığı əsərlərinə görə, 1932-ci ildə Pedaqoji İnstitutdan işdən çıxarırlar. 1937-ci il aprelın 4-də 59 yaşlı vətənpərvər ədibi həbs edib, 1938-ci ilin aprelın 4-də güllələyirlər.

Vahid Öməröv,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru